

Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση

(2024)

8ο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο «Ένταξη και Χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία»

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΕΠΕΠΕ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ
& ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

8ο Πανελλήνιο
Επιστημονικό Συνέδριο

Ένταξη και Χρήση των ΤΠΕ
στην Εκπαιδευτική Διαδικασία

Βόλος, 27-29 Σεπτεμβρίου 2024

Διοργάνωση

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Παιδαγωγικό Τμήμα
Ειδικής Αγωγής

Παιδαγωγικό Τμήμα
Προσχολικής Εκπαίδευσης

Παιδαγωγικό Τμήμα
Δημοτικής Εκπαίδευσης

Τμήμα Επιστήμης Φυσικής
Αγωγής & Αθλητισμού

Ελληνική Επιστημονική Ένωση
Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση

Επιμέλεια

Χαράλαμπος
Καραγιαννίδης

Ηλίας
Καρασαββίδης

Βασίλης
Κάλλιας

Μαρίνα
Παπαστεργίου

etpe2024.uth.gr

ISBN: 978-618-5866-00-6

Η ψηφιακή αφήγηση ως εργαλείο για τη διδασκαλία της χρήσης αποστρόφου στις μικρές τάξεις του Δημοτικού: Το κροκοδειλάκι που τρώει γραμματάκια

Ευσεβία Βατάλα, Θαρρενός Μπράτιτσης

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βατάλα Ε., & Μπράτιτσης Θ. (2025). Η ψηφιακή αφήγηση ως εργαλείο για τη διδασκαλία της χρήσης αποστρόφου στις μικρές τάξεις του Δημοτικού: Το κροκοδειλάκι που τρώει γραμματάκια. *Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση*, 778-787. ανακτήθηκε από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/article/view/8494>

Η ψηφιακή αφήγηση ως εργαλείο για τη διδασκαλία της χρήσης αποστρόφου στις μικρές τάξεις του Δημοτικού: Το κροκοδειλάκι που τρώει γραμματάκια

Ευσεβία Βατάλα¹, Θαρρενός Μπράτιτσης²
vatalasevi@gmail.com, bratitsis@uowm.gr

¹ ΠΜΣ «Δημιουργική γραφή», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

² Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται μια διδακτική παρέμβαση που διερευνά τη συμβολή της ψηφιακής αφήγησης στη διδασκαλία της χρήσης αποστρόφου στις μικρές τάξεις του δημοτικού σχολείου. Συγκεκριμένα προτείνεται μία εναλλακτική διδακτική παρέμβαση που προσεγγίζει τα φαινόμενα της έκθλιψης και της αφαίρεσης με τη συνδρομή μίας ψηφιακής ιστορίας κατάλληλα διαμορφωμένης για τους μαθητές της ηλικίας αυτής. Η παρέμβαση χρησιμοποιεί τη ψηφιακή ιστορία σε συνδυασμό με βιωματικές και συνεργατικές δραστηριότητες προκειμένου να κατανοήσουν οι μαθητές των μικρών τάξεων τη χρήση αποστρόφου. Τα αποτελέσματα της παρέμβασης έδειξαν ότι η χρήση της ψηφιακής αφήγησης ενίσχυσε την κατανόηση του γραμματικού-φωνολογικού φαινομένου της απαλοιφής φωνήεντος βελτιώνοντας τα μαθησιακά αποτελέσματα σε μαθητές της Α' και Β' Δημοτικού προσφέροντας έναν πιο ευχάριστο και ελκυστικό τρόπο διδασκαλίας.

Λέξεις κλειδιά: Ψηφιακή αφήγηση, Πάθη φωνηέντων, Απόστροφος, Προγράμματα Σπουδών

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια, η Ψηφιακή Αφήγηση (ΨΑ) αναγνωρίζεται ως μια καινοτόμα διδακτική προσέγγιση, μαθητοκεντρικού προσανατολισμού. Παρέχει τη δυνατότητα στους μαθητές να αναπτύξουν τις «δεξιότητες του 21ου αιώνα» και εγγυάται ένα σύγχρονο περιβάλλον διδασκαλίας βασισμένο στη συνεργασία και στη συνεχή επικοινωνία. Με την εφαρμογή της ΨΑ σε κάθε βαθμίδα εκπαίδευσης και για κάθε γνωστικό αντικείμενο, τα κίνητρα μάθησης ενισχύονται και το μαθησιακό αποτέλεσμα βελτιώνεται. (Μπράτιτσης, 2014).

Υπό αυτό το πρίσμα σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε μία διδακτική παρέμβαση για την Α' και Β' Δημοτικού για τη διδασκαλία της χρήσης της αποστρόφου με τη χρήση μίας ψηφιακής ιστορίας. Στόχος ήταν να διαπιστωθεί αν η χρήση της ΨΑ, ως ενός πιο ευχάριστου και ελκυστικού τρόπου διδασκαλίας, ενισχύει την κατανόηση του γραμματικού - φωνολογικού φαινομένου της απαλοιφής φωνήεντος βελτιώνοντας τα μαθησιακά αποτελέσματα.

Στη παρούσα εργασία αρχικά παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο που αφορά την αφήγηση, την ΨΑ και την συμβολή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ακολουθεί η διερεύνηση της διδασκαλίας του φωνολογικού φαινομένου της απαλοιφής φωνήεντος όπως αυτό παρουσιάζεται τόσο στα ισχύοντα όσο και στα νέα Προγράμματα Σπουδών για τη Γλώσσα στο Δημοτικό Σχολείο, καθώς και η σημασία της φωνολογικής επίγνωσης για τη διδασκαλία της απαλοιφής φωνήεντος και της χρήσης αποστρόφου. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η ψηφιακή ιστορία «Το κροκοδειλάκι που τρώει γραμματάκια» καθώς και η αντίστοιχη διδακτική παρέμβαση. Τέλος, παρατίθενται τα αποτελέσματα και τα συμπεράσματα από την υλοποίηση της παρέμβασης.

Αφήγηση - Ψηφιακή Αφήγηση

Σύμφωνα με το National Storytelling Network (NSN, n.d.) ως αφήγηση (storytelling) ορίζεται η διαδραστική τέχνη που χρησιμοποιεί λέξεις και πράξεις για να αποκαλύψει τα στοιχεία και τις εικόνες μίας ιστορίας, κεντρίζοντας ταυτόχρονα τη φαντασία του ακροατή. Ο Bruner (1997) υποστηρίζει ότι είναι ευκολότερο να καταλαβαίνει κανείς και να θυμάται μία σειρά πληροφοριών όταν αποτελούν μέρος της πλοκής μιας ιστορίας, παρά όταν παρουσιάζονται μέσω ενός λογικού ή εννοιολογικού συσχετισμού. Η αφήγηση μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να επεκτείνουν τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους μέσω της ερμηνείας, της περιγραφής και της εξήγησης φαινομένων με έναν διαφορετικό τρόπο (Zazkis & Liljedahl, 2009).

Η εξέλιξη της τεχνολογίας ανέδειξε νέους τρόπους για να δημιουργούνται ιστορίες. Σύμφωνα με τον Ohler (2008), η ΨΑ βασίζεται στην ψηφιακή τεχνολογία, συνδυάζοντας διάφορα μέσα για τη δημιουργία μίας συνεκτικής αφήγησης. Έτσι με τη χρήση τεχνολογίας προσιτής σε όλους, η ΨΑ παίρνει τη μορφή συνήθως ολιγόλεπτων ταινιών. Σύμφωνα με τον Robin (2008) οι ψηφιακές ιστορίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν ποικιλοτρόπως από τους διδάσκοντες σε όλες τις βαθμίδες. Οι ψηφιακές ιστορίες που αφορούν το γνωστικό αντικείμενο που διδάσκεται μπορούν να δημιουργηθούν είτε από τον εκπαιδευτικό είτε από τους μαθητές (Μπράττιτς, 2015). Όταν δημιουργούνται από τους εκπαιδευτικούς ως εργαλείο διδασκαλίας, τους δίνεται η δυνατότητα να διδάξουν ένα μαθησιακό αντικείμενο με ελκυστικό τρόπο (Robin, 2008). Ο Robin (2006) αναφέρει ότι η χρήση πολυμέσων στη διδασκαλία βοηθάει τους μαθητές να συγκρατήσουν νέες πληροφορίες αλλά και να βοηθηθούν στην κατανόηση δύσκολων εννοιών. Παράλληλα, όταν οι ίδιοι οι μαθητές δημιουργούν ψηφιακές ιστορίες είναι σε θέση να επιτύχουν την με νόημα οργάνωση και έκφραση των ιδεών και των γνώσεών τους (Robin, 2008) αλλά επίσης έχουν την ευκαιρία να ακουστεί η φωνή τους καθώς ασχολούνται με ιστορίες που είναι σημαντικές για τους ίδιους και τη ζωή τους (Lowenthal, 2009: 300). Σύμφωνα με τους Robin & Pierson (2005, στο Lowenthal, 2009: 300), ένα από τα οφέλη της ΨΑ είναι ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο τα συναισθήματα των μαθητών αποκτούν φωνή, χώρο και αναγνώριση.

Στην παρούσα εργασία η ψηφιακή ιστορία δημιουργήθηκε από την εκπαιδευτικό για τη διδασκαλία του γραμματικού-φωνολογικού φαινομένου της απαλοιφής φωνήεντος προκειμένου να παρουσιαστεί μια εναλλακτική διδακτική παρέμβαση για την εκμάθηση της χρήσης αποστρόφου και της απαλοιφής φωνήεντος στις μικρές τάξεις του δημοτικού. Η ψηφιακή ιστορία πλαισιώνεται από βιωματικές και συνεργατικές δραστηριότητες.

Πάθη φωνηέντων και Προγράμματα Σπουδών

Η Φιλιππάκη-Warburton (1992: 57) αναφέρει πως σε ένα μόρφημα ή σε μία λέξη, τα φωνήματα πιθανόν να διαφοροποιηθούν κατά την επαφή τους με τα φωνήματα ενός άλλου μορφήματος κατά τη δημιουργία μίας λέξης, φράσης ή πρότασης. Οι διαφοροποιήσεις αυτές, που αποτελούν φωνολογικά φαινόμενα, διακρίνονται σε πάθη φωνηέντων και σε πάθη συμφώνων. Σύμφωνα με τους Χατζησαββίδη και Χατζησαββίδου (2011:19-20) τα πάθη φωνηέντων αποτελούν φωνολογικές διαφοροποιήσεις των φωνηέντων που οδηγούν στην αλλαγή της μορφολογικής δομής των λέξεων. Η λειτουργία τους αφορά την αποφυγή της χασμωδίας, της ακοιουθίας δηλαδή δύο ή περισσότερων φωνηέντων. Τα πάθη φωνηέντων της νέας ελληνικής είναι: η συνίζηση (π.χ. μία - μια), η συναίρεση (π.χ. Θεοδώρα - Θεόδωρα), η έκθλιψη (π.χ. το άλλο - τ' άλλο), η αφαίρεση (π.χ. από εδώ - από 'δω), η συγκοπή (π.χ. κορυφή - κορφή), η αποκοπή (π.χ. από τον - απ' τον). Επίσης στα πάθη φωνηέντων ανήκουν οι διαφοροποιήσεις των αρχικών φωνηέντων των λέξεων όπως η αποβολή (π.χ. εβδομάδα -

βδομάδα), η πρόταξη (π.χ. βδέλλα - αβδέλλα) και η αλλαγή του αρχικού φωνήεντος μίας λέξης π.χ. έμορφος - όμορφος.

Η παρούσα εργασία εστιάζει στα πάθη φωνηέντων που συνοδεύονται από την απαλοιφή φωνήεντος και τη χρήση αποστρόφου δηλαδή κατά κύριο λόγο η έκθλιψη και η αφαίρεση και δευτερευόντως η αποκοπή.

Στα ισχύοντα Προγράμματα Σπουδών (Π.Ι., 2011) προτείνεται η διδασκαλία της χρήσης αποστρόφου και των παθών των φωνηέντων σε κάθε μία τάξη του δημοτικού μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια και τα βιβλία δασκάλου για το μάθημα της γλώσσας. Στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού η διδασκαλία της χρήσης αποστρόφου γίνεται με την εφαρμογή εμπειρικών κανόνων και την αποφυγή της σχετικής ορολογίας. Στις ασκήσεις και στα κείμενα εμφανίζεται σε μεγαλύτερο ποσοστό το φαινόμενο της έκθλιψης και της αφαίρεσης. Η αποκοπή εμφανίζεται μόνο στην περίπτωση της απαλοιφής του φωνήεντος ο της λέξης από όταν αυτή ακολουθείται από τα άρθρα τον, την, το, τα, τους, τις. Στην Δ' Δημοτικού γίνεται αναφορά στην ορολογία για τα φαινόμενα της έκθλιψης, της αφαίρεσης και της αποκοπής με εμπειρικές ασκήσεις στο βιβλίο μαθητή και στο τετράδιο εργασιών. Στις τάξεις Ε' και Στ' στα βιβλία μαθητή, στα τετράδια εργασιών και στα βιβλία δασκάλου δεν υπάρχει καμία αναφορά ή ασκήσεις για τη χρήση αποστρόφου και τα πάθη φωνηέντων. Στο βιβλίο γραμματικής, όμως, παρουσιάζεται το φαινόμενο χωρίς και πάλι να υπάρχει η ορολογία της έκθλιψης, της αφαίρεσης και της αποκοπής. Παρουσιάζονται όλες οι περιπτώσεις απαλοιφής φωνήεντος συμπεριλαμβανομένης της συναίρεσης και της συγκοπής περιγραφικά και χωρίς τη χρήση ορολογίας. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι υπάρχει μία σχετική ανακολουθία ανάμεσα στη Δ' τάξη και τις Ε' και Στ' τάξεις αφού το φαινόμενο εμφανίζεται με διαφορετικό τρόπο στο σχολικό βιβλίο της Δ' τάξης και στη γραμματική των δύο μεγαλύτερων τάξεων.

Στα νέα Προγράμματα Σπουδών (Ι.Ε.Π., 2021) στις δύο πρώτες τάξεις του δημοτικού δε γίνεται καμία αναφορά στα πάθη φωνηέντων και τη χρήση αποστρόφου. Εδώ, γίνεται φανερή η διαφορά με τα ισχύοντα προγράμματα σπουδών όπου τα παιδιά από την πρώτη τάξη έρχονται αντιμέτωπα με τη χρήση αποστρόφου και τα πάθη φωνηέντων σε επίπεδο ανάγνωσης αλλά και γραφής. Εισέρχονται σαν αντικείμενο διδασκαλίας στην Γ' τάξη χωρίς εστίαση στην ορολογία και η προσέγγιση αυτή επαναλαμβάνεται στη Δ' τάξη. Και εδώ υπάρχει διαφορά αφού στα ισχύοντα προγράμματα παρουσιάζεται η ορολογία της έκθλιψης, της αφαίρεσης και της αποκοπής στην Δ' τάξη. Στην Ε' δημοτικού γίνεται διδασκαλία του φαινομένου της απαλοιφής φωνήεντος και της χρήσης αποστρόφου με παρόμοιο τρόπο με το σημερινό σχολικό εγχειρίδιο της γραμματικής της Ε' και Στ' τάξης, ενώ στη Στ' τάξη γίνεται επανάληψη των φωνολογικών φαινομένων που έχουν διδαχθεί τα παιδιά μέχρι την τάξη αυτή.

Η σημασία της φωνολογικής επίγνωσης για τα πάθη φωνηέντων και τη διδασκαλία της χρήσης αποστρόφου

Ο όρος φωνολογική επίγνωση (phonological awareness) απαντάται στη σύγχρονη ελληνική βιβλιογραφία και ως φωνολογική απόκτηση, φωνολογική ενημερότητα ή φωνολογική συνειδητοποίηση. Αφορά τη διαδικασία της συνειδητοποίησης από το παιδί της λειτουργίας των διαφορετικών ήχων που διακρίνουν τις λέξεις μεταξύ τους π.χ /ρίνο -δίνο/ και των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα σε αυτούς τους ήχους. Επομένως το παιδί συνειδητοποιεί και κατακτά μέσα από την κατηγοριοποίηση των ήχων, ένα ορθά δομημένο σύστημα γλωσσικών ήχων δηλαδή τη φωνολογική δομή της γλώσσας (Γαβριηλίδου, 2003: 72-73). Η ικανότητα αυτή επιτρέπει στο παιδί να χειρίζεται συνειδητά τα φωνολογικά χαρακτηριστικά των γλωσσικών μονάδων. Η αναγνώριση μεγάλων φωνολογικών μονάδων

όπως π.χ. οι συλλαβές (π.χ. α-τμος), ονομάζεται συλλαβική επίγνωση ενώ για τις ελάχιστες μονάδες του λόγου (φθόγγοι, φωνήματα) ονομάζεται φωνημική επίγνωση (π.χ. /a-t-m-o-s/). Για να αναπτυχθεί η ορθογραφική ικανότητα είναι απαραίτητο τα παιδιά να έχουν αναπτυγμένη φωνολογική επίγνωση ώστε να πραγματοποιηθεί φωνογραφημική αντιστοίχιση. Έτσι, το παιδί οδηγείται στην ορθή γραφή των φθόγγων μία λέξης καθώς τους αποτοπώνει με γράμματα ή γραφήματα (συνδυασμοί γραμμάτων που αντιστοιχούν σε κάποιον φθόγγο) (Τζανάκη & Μήτση, 2021: 13).

Η φωνολογική επίγνωση είναι απαραίτητη ικανότητα για την κατανόηση του μηχανισμού ανάγνωσης και γραφής. Η ικανότητα αυτή, που αφορά την ακρόαση της λέξης, μπορεί να καλλιεργηθεί μέσα από παιγνιώδεις δραστηριότητες. Επίσης, για τα φωνήματα, είναι σημαντική η συνειδητοποίηση από τα παιδιά ότι κάθε ήχος μπορεί να αποδοθεί και γραπτά. Η αντιστοίχιση, επομένως, φωνημάτων - γραμμάτων είναι μία διαδικασία που πρέπει να κατανοήσουν τα παιδιά μέσα από ένα οργανωμένο ασκησιολόγιο (Καραντζόλα κ.ά., 2008).

Από διάφορες έρευνες για τα λάθη των μαθητών (Grigorakis & Manolitsis, 2016; Ξανθή, 2007) φάνηκε πώς τα παιδιά με υψηλό δείκτη φωνολογικής επίγνωσης κατά την προσχολική ηλικία εμφανίζουν λιγότερα λάθη στην ορθογραφία στις πρώτες τάξεις του δημοτικού, ενώ παιδιά με ελλείψεις στην φωνολογική επίγνωση είναι πιθανότερο να παρουσιάσουν δυσκολίες στη μετέπειτα μαθησιακή τους πορεία. Για την εξοικείωση των παιδιών με τα φαινόμενα της έκθλιψης, της αφαίρεσης και της αποκοπής είναι σημαντικό να έχουν αναπτύξει την ικανότητα της φωνολογικής επίγνωσης ώστε να είναι σε θέση να διακρίνουν ποια γράμματα απαλείφονται κάθε φορά (δηλαδή «δεν ακούγονται») και αντικαθίστανται από την απόστροφο.

Η ψηφιακή αφήγηση στη διδασκαλία της αποστρόφου

Λόγοι επιλογής της ψηφιακής ιστορίας

Η ΨΑ είναι ένα εργαλείο που όταν χρησιμοποιείται από τον εκπαιδευτικό αφενός κάνει το μάθημα πιο ελκυστικό και αφετέρου ενεργοποιεί τους μαθητές βοηθώντας τους να κατανοήσουν δύσκολες έννοιες (Μπράττισης & Καπανιάρης, 2024). Στα ισχύοντα Προγράμματα Σπουδών (Π.Ι, 2011) η χρήση αποστρόφου διδάσκεται από την πρώτη τάξη. Τα παιδιά της πρώτης τάξης δυσκολεύονται στη χρήση της αποστρόφου και τα φαινόμενα της έκθλιψης-αφαίρεσης. Η χρήση της αποστρόφου ειδικότερα δημιουργεί δυσκολίες όσο αφορά τη γραφή της αλλά και την επιλογή του φωνήεντος που πρέπει να απαλείψουν όταν χρησιμοποιούν απόστροφο. Μία άλλη δυσκολία αφορά την ανάγνωση των λέξεων με απόστροφο, κάτι που σχετίζεται με τον δείκτη φωνολογικής επίγνωσης, όπως αναλύθηκε παραπάνω. Τα βιβλία της γλώσσας (Καραντζόλα κ.ά., 2008; Γαβριηλίδου κ.ά., 2008) αναφέρονται στη χρήση αποστρόφου με ελάχιστες ασκήσεις που δε βοηθούν τα παιδιά να κατανοήσουν και να εξοικειωθούν με το φαινόμενο. Στα νέα Προγράμματα Σπουδών για τη γλώσσα (Ι.Ε.Π., 2021: 44-130) προτείνονται παιγνιώδεις, συνεργατικές και βιωματικές δραστηριότητες για την εκμάθηση των γραμματικών φαινομένων. Η χρήση της ΨΑ κρατάει αμείωτο το ενδιαφέρον των παιδιών και τα βοηθάει να κατανοήσουν το φαινόμενο με έναν τρόπο που ανταποκρίνεται στην ηλικία τους ενώ ταυτόχρονα εξάπτει τη φαντασία τους και κινητοποιεί τη δημιουργικότητά τους. (Μπράττισης, 2015). Έτσι, για τη διδασκαλία της αποστρόφου στην Α' τάξη δημιουργήθηκε μία ψηφιακή ιστορία με πρωταγωνιστή ένα κροκοδειλάκι που τρώει γραμματάκια. Το κροκοδειλάκι επιλέχτηκε επειδή μπορεί εύκολα να παρομοιαστεί με την απόστροφο. Αξιοποιείται η προσωποποίηση του συμβόλου της αποστρόφου μέσα από έναν ήρωα που παρουσιάζει την ιστορία του. Η ιστορία είναι κατάλληλη για παιδιά Α' και Β' δημοτικού αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε μαθητές

της τρίτης που παρουσιάζουν αδυναμίες στην κατανόηση των φαινομένων της απαλοιφής φωνήεντος και της χρήσης αποστρόφου. Στην ψηφιακή ιστορία απουσιάζει η ορολογία, αφού σύμφωνα με το ισχύον πρόγραμμα σπουδών η ορολογία εμφανίζεται στην Δ' Δημοτικού. Επίσης, θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στα νέα Προγράμματα Σπουδών, παρόλο που δεν υπάρχει στην ύλη της πρώτης και δεύτερας τάξης, για να ενισχύσει την αναγνωστική ικανότητα των μαθητών όταν συναντούν στα κείμενα που διαβάζουν λέξεις με απόστροφο.

Το κροκοδειλάκι που τρώει γραμματάκια

Η ψηφιακή ιστορία ανήκει στην κατηγορία των προσωπικών αφηγήσεων (personal narratives) και έχει σαν κεντρικό χαρακτήρα ένα μικρό κροκοδειλάκι που αφηγείται την ιστορία του σε πρώτο πρόσωπο:

«Γεια σας παιδιά!

Επιτρέψτε μου να σας συστηθώ. Είμαι ένα κροκοδειλάκι. Όχι όμως ένα συνηθισμένο κροκοδειλάκι. Δε ζω στη ζούγκλα, ούτε στα λασιωμένα ποτάμια της Σαβάνας. Δεν τρώω ούτε ζώα, ούτε καν ψάρια. Τα σιχαίνομαι. Θα με ρωτήσετε που ζω και τι τρώω. Ακούστε λοιπόν, την ιστορία μου.

Έμενα με τους γονείς μου και τα αδέρφια μου στη ζούγκλα στον Αμαζόνιο. Οι γονείς μου κατάλαβαν απ' όταν ήμουν μικρός ότι δεν έμοιαζα με τα αδέρφια μου. Δεν μου άρεσε να πλατσουρίζω στα νερά του ποταμού. Δεν μου άρεσε να παραμονεύω τα ζώα για να τα φάω. Δεν μου άρεσε τίποτα από όλα αυτά. Μου άρεσε μόνο να διαβάζω βιβλία. Και να τα διορθώνω. Μου άρεσε να κόβω με τα κοφτερά μου δόντια τα γράμματα και να τα τρώω. Ο μπαμπάς μου έφερε τον γιατρό να με εξετάσει. Ο γιατρός με εξέτασε και κατάλαβε τι έφταιγε: «Το παιδί έχει ευαισθησία αυτιά», είπε, «και για να γίνει καλά πρέπει να τρώει γράμματα. Αυτά τα γράμματα που τον ενοχλούν στα αυτιά του». Έτσι έφυγα από τον Αμαζόνιο και από τότε ζω μες στα βιβλία. Και εκεί κάνω μια σημαντική δουλειά: τρώω γράμματα. Ναι σωστά ακούσατε. Τρώω γράμματα. Και μάλιστα δε μου αρέσουν όλα τα γράμματα, μόνο τα φωνακλάδικα. Πώς τα λέτε εσείς; Φωνήεντα. Έτσι άλλες φορές τρώω το -α-, άλλες τα -ε-, μερικές φορές προτιμώ τα -ι- και μερικές τα -ο-. Βέβαια και σε αυτά τα γράμματα είμαι επιλεκτικός. Δεν τρώω όποια φωνήεντα βρω μπροστά μου. Μόνο όποια ενοχλούν το αυτί μου. Έχω ευαίσθητο αυτί, βλέπετε και δε μου αρέσει να μην ακούγονται σωστά οι λέξεις. Όποτε λοιπόν ένα φωνήεν με ενοχλεί το τρώω και παίρνω εγώ τη θέση του. Οι άνθρωποι ενθουσιάστηκαν τόσο πολύ με τη δουλειά μου που με ονόμασαν «Απόστροφο» και με άφησαν να μπαίνω σε όλα τα βιβλία τους. Να σας εξηγήσω, λοιπόν πώς δουλεύω.

Διαλέγω δύο λεξούλες. Η πρώτη τελειώνει σε φωνήεν και η άλλη αρχίζει από φωνήεν. Άλλες φορές τρώω το τελευταίο γραμματάκι της πρώτης λέξης και παίρνω τη θέση του και άλλες το πρώτο γραμματάκι της δεύτερης λέξης και παίρνω τη θέση του. Για παράδειγμα έχω τις λεξούλες: «το άλογο». Μα ποιος λέει «το άλογο»; Όλοι λένε όταν μιλάνε «τ' άλογο». Έτσι ακούγεται καλύτερα. Σας είπα έχω ευαισθησία αυτιά. Τρώω, λοιπόν το -ο- από την πρώτη λεξούλα το και παίρνω τη θέση του. Λίγο πιο ψηλά, βέβαια, για να βλέπω καλύτερα. Κι ένα άλλο παράδειγμα: οι λεξούλες «από εδώ». Πονάνε τα αυτάκια μου και μόνο που το ακούω. Όλοι λέμε «από 'δώ». Τρώω, λοιπόν, το -ε- από τη δεύτερη λεξούλα και παίρνω τη θέση του. Μην ξεχνάτε, πιο ψηλά για να βλέπω καλύτερα.

Δεν είμαι φοβερός; Έχω όμως πολύ δουλειά και δεν προλαβαίνω με τόσα γράμματα και τόσες λέξεις. Τι λέτε, θα με βοηθήσετε;».

Διδακτική παρέμβαση με τη χρήση της ψηφιακής ιστορίας

Η διδακτική παρέμβαση σχεδιάστηκε για παιδιά της πρώτης και της δευτέρας τάξης. Συγκεκριμένα γίνεται το τρίτο τρίμηνο στην πρώτη τάξη όπου οι μαθητές της Α' τάξης έχουν κατακτήσει τον βασικό μηχανισμό ανάγνωσης και γραφής και είναι σε θέση να διαβάζουν λέξεις με άνεση και να τις γράφουν. Επιπρόσθετα, γνωρίζουν τη διάκριση ανάμεσα σε φωνήεντα και σύμφωνα. Επίσης, μπορεί να εφαρμοστεί σε μαθητές της Β' τάξης το πρώτο τρίμηνο. Η διδακτική παρέμβαση εφαρμόστηκε σε μία πρώτη τάξη με 16 μαθητές, τον Μάρτιο του 2023 και σε μία δευτέρα τάξη με 16 μαθητές τον Νοέμβριο του 2023 σε 11/θέσιο δημοτικό σχολείο στη Μεταμόρφωση Αττικής. Έχει προτεινόμενη διάρκεια ένα διδακτικό δίωρο και εμπλέκει τα μαθησιακά αντικείμενα της Γλώσσας, των Τ.Π.Ε. και της Θεατρικής Αγωγής. Το εποπτικό υλικό που χρησιμοποιείται αποτελείται από: βιντεοπροβολέα και ηχεία, πίνακα τάξης, καρτέλες λέξεων σε κίτρινο και πράσινο χρώμα, κάρτες γραμμάτων και κάρτες με τυπωμένα κροκοδειλάκια, Φύλλο εργασίας 1, Φύλλο εργασίας 2, αυτοκόλλητη ταινία, μολύβι, γόμα.

Σκοπός και στόχοι διδακτικής παρέμβασης

Ο σκοπός της παρέμβασης είναι να εξοικειωθούν οι μαθητές με τα φαινόμενα της έκθλιψης - αφαίρεσης και της χρήσης αποστρόφου. Οι επιμέρους στόχοι είναι οι μαθητές:

A. Ως προς το γνωστικό αντικείμενο:

- Να εντοπίζουν την ηχητική διαφορά όταν οι λέξεις προφέρονται με απόστροφο και όταν είναι χωρίς απόστροφο.
- Να εντοπίζουν τη διαφορά στον γραπτό λόγο όταν οι λέξεις είναι γραμμένες με απόστροφο και όταν είναι χωρίς απόστροφο.
- Να αναγνωρίζουν τα γράμματα που αφαιρούνται κατά τα φαινόμενα της έκθλιψης - αφαίρεσης.
- Να είναι σε θέση να διαβάζουν τις λέξεις που έχουν απόστροφο.
- Να είναι σε θέση να εφαρμόζουν τα φαινόμενα της έκθλιψης-αφαίρεσης σε απλές λέξεις.

B. Ως προς τη μαθησιακή διαδικασία:

- Να εξασκηθούν στο να λειτουργούν ομαδοσυνεργατικά.
- Να αισθανθούν τη χαρά της δημιουργίας μέσω των δημιουργικών δραστηριοτήτων.

Δραστηριότητες διδακτικής παρέμβασης για την Α' και Β' Δημοτικού

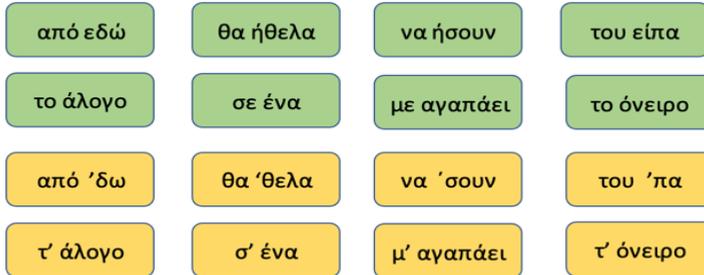
A) Δραστηριότητα γνωστικής προετοιμασίας

Διάρκεια: 25 λεπτά

Ο/Η εκπαιδευτικός έχει κολλήσει στον πίνακα της τάξης καρτέλες με ζευγάρια λέξεων σε αριθμό ίσο με τους μαθητές της τάξης. Οι μισές καρτέλες έχουν πράσινο χρώμα και οι άλλες μισές κίτρινο. Στις πράσινες καρτέλες τα ζευγάρια των λέξεων είναι χωρίς απόστροφο και στις κίτρινες καρτέλες τα ίδια ζευγάρια λέξεων είναι γραμμένα με απόστροφο (Εικόνα 1).

Ο/Η εκπαιδευτικός ζητάει από τα παιδιά να κάνουν σιωπηρή ανάγνωση των λέξεων στον πίνακα. Πιθανόν τα παιδιά να εκφράσουν απορία, αλλά ο/η εκπαιδευτικός τους λέει ότι περιμένουν έναν σημαντικό καλεσμένο αργότερα που θα τους λύσει όλες τις απορίες τους. Το μόνο που τους εξηγεί είναι ότι η κάθε πράσινη καρτέλα ταιριάζει με μία κίτρινη. Αφού τα παιδιά διαβάσουν τις λέξεις, ο/η εκπαιδευτικός αφαιρεί τις καρτέλες από τον πίνακα και μοιράζει από μία σε κάθε παιδί. Τα παιδιά σηκώνονται από τη θέση τους και αναμειγνύονται. Όταν τους δοθεί το σύνθημα από τον/την εκπαιδευτικό, το κάθε παιδί προσπαθεί να βρει το ταίρι του, δηλαδή τον συμμαθητή ή συμμαθήτριά του που έχει την κάρτα του άλλου χρώματος με τις ίδιες λέξεις. Όταν ο/η εκπαιδευτικός κρίνει ότι όλα τα ζευγάρια έχουν ολοκληρωθεί,

παρουσιάζει το κάθε ζευγάρι στα άλλα παιδιά. Το κάθε ζευγάρι των παιδιών πρέπει να διαβάσει φωναχτά τις λέξεις και στις δύο καρτέλες. Πιθανόν τα παιδιά να δυσκολευτούν με την απόστροφο αλλά θα μπορούν να διαβάσουν τη λέξη στην πράσινη καρτέλα.

Εικόνα 1. Καρτέλες λέξεων για την πρώτη δραστηριότητα

Β) Δραστηριότητες διδακτικής προσέγγισης του νέου γνωστικού αντικειμένου

Διάρκεια: 25 λεπτά

Ψηφιακή ιστορία

Ο/Η εκπαιδευτικός προβάλλει στον βιντεοπροβολέα της τάξης την ψηφιακή ιστορία «Το κροκοδειλάκι που τρώει γραμματάκια».

Συζήτηση στην ολομέλεια

Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης και ο/η εκπαιδευτικός μέσα από τις κατάλληλες ερωτήσεις για την ιστορία εισάγει στα παιδιά το φαινόμενο της έκθλιψης-αφαίρεσης (οι όροι δεν αναφέρονται στα παιδιά): *Ποιος είναι ο ήρωας της ιστορίας; Πού ζούσε όταν ήταν μικρός; Τι δεν του άρεσε; Τι του άρεσε; Ποιο ήταν το πρόβλημά του; Πώς το έλυσε; Πώς δουλεύει τώρα; Λοιπόν, τι λέτε, θέλετε να γίνουμε βοηθοί του;*

Δραματοποίηση

Στη συνέχεια γίνεται δραματοποίηση της ιστορίας που παρακολούθησαν στην τάξη. Κάποια παιδιά υποδύονται το κροκοδειλάκι, κάποια τους υπόλοιπους ήρωες της ιστορίας και κάποια τα γραμματάκια που τρώει το κροκοδειλάκι για να πάρει τη θέση τους.

Γ) Δραστηριότητα εμπέδωσης του νέου γνωστικού αντικειμένου

Διάρκεια: 25 λεπτά

Τα παιδιά χωρίζονται σε ομάδες 3-4 παιδιών μεικτών ικανοτήτων.

Εικόνα 2. Κάρτες με κροκοδειλάκια για την τρίτη δραστηριότητα

Η κάθε ομάδα παίρνει κάρτες με γράμματα και κάρτες με κροκοδειλάκια όπως φαίνεται στην Εικόνα 2. Επίσης τους δίνεται το Φύλλο εργασίας 1 (Εικόνα 3) με 6 ζευγάρια λέξεων που πρέπει να φτιάξουν με τα γραμματάκια τους. Αφού οι ομάδες φτιάξουν τις λέξεις, στη συνέχεια πρέπει να σκεφτούν ποιο φωνήεν θα φάει το κροκοδειλάκι. Τα παιδιά πρέπει να αφαιρέσουν το γράμμα και στη θέση του να βάλουν το κροκοδειλάκι. Η εκπαιδευτικός

παρακολουθεί διακριτικά και επεμβαίνει όποτε κρίνει απαραίτητο. Όταν τελειώσουν, η κάθε ομάδα θα παρουσιάσει στην ολομέλεια της τάξης τις λέξεις που έφτιαξε και θα εξηγήσει που έβαλε το κροκοδειλάκι και για ποιον λόγο.

1. Προσπαθήστε να φτιάξετε τις παρακάτω λέξεις με τα γραμματάκια σας.

2. Ποιο γραμματάκι θα φάει το κροκοδειλάκι. Βγάλτε το γράμμα και στη θέση του βάλτε την κάρτα με το κροκοδειλάκι.

μου έφερε	το έψαχνα	θα ήθελα
με ένα	το άσπρο	από τα

Εικόνα 3. Το Φύλλο εργασίας 1 για την τρίτη δραστηριότητα

Δ) Δραστηριότητα αξιολόγησης - ελέγχου κατανόησης του νέου γνωστικού αντικειμένου
Διάρκεια: 15 λεπτά

Όνομα: _____

 Είμαι ένα κροκοδειλάκι που τρώω τα φωνακάδικα γραμματάκια (φωνήεντα) που δε χρειάζεστε! Είτε είναι στην αρχή της λέξης ή στο τέλος μου αρέσουν το ίδιο!!

Οι μεγάλοι με φωνάζουν Απόστροφο!

το άλογο σου έφερα
τ' άλογο σου 'φερα

τ' άλογο σου 'φερα

Αντιστοιχώ τα ίδια:

μου είπε	να 'σουν	το άλογο	τ' άλλο
του έδωσα	σου 'φερα	το άλλο	σ' ένα ρεπτό
σου έφερα	του 'δωσα	από την πόρτα	τ' άλογο
το έψαχνα	μου 'νε	μέσα από	απ' την πόρτα
να ήσουν	το 'ψαχνα	σε ένα ρεπτό	μεσ' από

Ξαναγράφω τις φράσεις χρησιμοποιώντας την απόστροφο όπως στο παράδειγμα. Προσέχω ποιο γραμματάκι θα φάει το κροκοδειλάκι!

το άλογο τ' άλογο

σε άκουσα _____ με αυτό _____
από όρους _____ θα έρθω _____
το έδωσα _____ του είπα _____

Εικόνα 4. Το Φύλλο εργασίας 2

Δίνεται το Φύλλο εργασίας 2 ατομικά σε κάθε παιδί και του ζητείται να το συμπληρώσει, όπως φαίνεται στην εικόνα 4. Στο φύλλο εμφανίζεται το κροκοδειλάκι που τους υπενθυμίζει τους απλούς κανόνες όπως τους παρουσίασε στην ιστορία. Η εκπαιδευτικός προβάλλει το φύλλο στον βιντεοπροβολέα και διαβάζει στα παιδιά όλα όσα τους έχει μάθει το κροκοδειλάκι. Το φύλλο εργασίας περιλαμβάνει δύο εργασίες. Στην πρώτη πρέπει να αντιστοιχίσουν τις λέξεις χωρίς απόστροφο με αυτές που έχουν απόστροφο. Στη δεύτερη πρέπει να ξαναγράψουν τις λέξεις χρησιμοποιώντας την απόστροφο - κροκοδειλάκι. Όταν τα παιδιά τελειώσουν γίνεται ομαδική διόρθωση στην τάξη.

Αποτελέσματα διδακτικής παρέμβασης στην Α΄ και Β΄ Δημοτικού

Κατά την υλοποίηση της παρέμβασης στα παιδιά της Α΄ Δημοτικού δεν παρουσιάστηκαν ιδιαίτερες δυσκολίες. Στην πρώτη δραστηριότητα γνωστικής προετοιμασίας με τις κάρτες τα παιδιά εύκολα βρήκαν το ζευγάρι τους. Επίσης φάνηκαν να ευχαριστιούνται την ιστορία με το κροκοδειλάκι και με ενθουσιασμό δέχτηκαν να γίνουν οι βοηθοί του. Η δραστηριότητα της δραματοποίησης πήρε περισσότερο χρόνο από τον αναμενόμενο μιας και όλα τα παιδιά ήθελαν να συμμετέχουν σε περισσότερους από έναν ρόλους. Στην ομαδική εργασία, δεν δυσκολεύτηκαν ιδιαίτερα αλλά φάνηκαν να απολαμβάνουν τη δημιουργική εργασία στις ομάδες. Όποια προβλήματα δημιουργήθηκαν είχαν να κάνουν με τη συνεργασία στις ομάδες. Με την επέμβαση της εκπαιδευτικού τα όποια προβλήματα εξομαλύνθηκαν. Η δραστηριότητα αυτή άρεσε πολύ στα παιδιά, ειδικά όταν παρουσίασαν τις λέξεις τους στην ολομέλεια. Κατά τη συμπλήρωση του φυλλαδίου 2 τα παιδιά χρειάστηκαν περισσότερες εξηγήσεις από την εκπαιδευτικό. Τα περισσότερα τελείωσαν τις δύο εργασίες σε λιγότερο χρόνο από το αναμενόμενο. Η ομαδική διόρθωση έδειξε ότι τα παιδιά δεν είχαν δυσκολευτεί στην πρώτη εργασία της αντιστοίχισης αφού δεν υπήρχαν λάθη. Στη δεύτερη εργασία τα λάθη που εντοπίστηκαν αφορούσαν το φαινόμενο της έκθλιψης ειδικά στις λέξεις *από όλους* όπου υπάρχει το ίδιο φωνήεν στο τέλος της πρώτης λέξης και στην αρχή της δεύτερης. Το φαινόμενο εξηγήθηκε από τη δασκάλα και διορθώθηκε από τα παιδιά.

Στη Β΄ Δημοτικού η διδασκαλία της χρήσης αποστροφού κύλησε πιο ομαλά αφού τα παιδιά έχουν ήδη έρθει σε επαφή με το φαινόμενο στην προηγούμενη τάξη. Και στην περίπτωση αυτή τα παιδιά φάνηκαν να απολαμβάνουν τις δραστηριότητες, ενώ στο φύλλο 2 κατανόησαν με μεγαλύτερη ευκολία τις εργασίες και δεν έκαναν λάθη.

Επομένως, η ψηφιακή ιστορία βοήθησε τα παιδιά να γνωρίσουν τη χρήση της αποστροφού, τα κινητοποίησε και τα ώθησε να πραγματοποιήσουν τις δραστηριότητες με ενδιαφέρον και ενθουσιασμό. Είναι αναγκαίο, βέβαια, μετά τη διδακτική παρέμβαση να ακολουθήσουν εμπεδωτικές εργασίες προκειμένου να κατακτήσουν το φαινόμενο.

Συμπεράσματα

Η υλοποίηση της διδακτικής παρέμβασης στις δύο πρώτες τάξεις του δημοτικού έδειξε ότι η χρήση της ψηφιακής ιστορίας κινητοποίησε τα παιδιά κάνοντας πιο ελκυστική τη διδασκαλία. Οι μαθητές φάνηκαν να αντιλαμβάνονται τη χρήση της αποστροφού μέσα από την πλοκή της ψηφιακής ιστορίας. Συνολικά, η προσέγγιση φάνηκε να έχει θετικά επδραστικά αποτελέσματα στη διαδικασία μάθησης. Ως εκ τούτου, τα πλεονεκτήματα που προκύπτουν από τη χρήση της ΨΑ ως διδακτικής προσέγγισης φαίνεται να είναι σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Ως προς την ψηφιακή ιστορία, θα ήταν ωφέλιμο κατά τη σχεδίασή της να περιλαμβάνεται και ένα παράδειγμα με το φαινόμενο της έκθλιψης σε λέξεις που υπάρχει το ίδιο φωνήεν στο τέλος της πρώτης και στην αρχή της δεύτερης λέξης, αφού αυτό δυσκόλεψε τα παιδιά

περισσότερο όπως φάνηκε και από τα αποτελέσματα της διδακτικής παρέμβασης. Επίσης θα μπορούσε να επεκταθεί σε μεγαλύτερο δείγμα μαθητών αλλά και σε μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες μεγαλύτερων τάξεων προκειμένου να διερευνηθεί αν η συγκεκριμένη ψηφιακή ιστορία μπορεί να ενισχύσει την εκμάθηση και κατανόηση της χρήσης αποστρόφου και απαλοιφής φωνήεντος.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Bruner, J. (1997). *Πράξεις Νοήματος. Σειρά: Ανθρώπινα συστήματα* (α' έκδ.) (Μετάφραση Η. Ρόκου & Γ. Καλομοίρης, Επιμ. Μ. Τοαγκαράκης & Α. Ζώτος). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 18, 53.
- Grigorakis, I. & Manolitsis, G. (2016). Η συμβολή της μορφολογικής επίγνωσης στα πρώτα στάδια ανάπτυξης της ικανότητας ορθογραφημένης γραφής. *Preschool and Primary Education*, 4(1), 128-148.
- Lowenthal, P. R. (2009). Digital storytelling – An emerging institutional technology? In J. Hartley & K. McWilliam (Eds.), *Oxford: Story circle: Digital storytelling around the world* (pp. 297-305).
- Ohler, J. (2008) *Digital storytelling in the classroom: New media pathways to literacy, learning and creativity*. Thousand Oaks: Corwin Press.
- Robin, B. (2006). The educational uses of digital storytelling. In C. Crawford et al. (Eds.), *Proceedings of Society for Information Technology & Teacher Education International Conference 2006* (pp. 709-716). Chesapeake, VA: AACE.
- Robin, B. (2008). Digital Storytelling: A Powerful Technology Tool for the 21st Century Classroom. *Theory into Practice*, 47(3), 220-228.
- Zazkis, R., Liljedahl, P. (2009). *Teaching Mathematics as Storytelling*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Γαβριηλίδου, Ζ. (2003). *Φωνητική συνειδητοποίηση και διόρθωση παιδιών προσχολικής ηλικίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δάρδανος, 72-73.
- Γαβριηλίδου, Ζ., Σφοδρέρα, Μ., Μπεζέ, Α. (2008). *Ταξίδι στον κόσμο της γλώσσας, Γλώσσα Β' Δημοτικού*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Επιμορφωτικό υλικό Ι.Ε.Π. (2021). *Νέα Προγράμματα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό*. κωδικός ΟΠΣ(ΜΙΣ) 5035542, 44-130.
- Καραντζόλα, Ε., Κύρδη, Κ., Σπανέλλη, Τ., & Τοιάγκανη, Θ. (2008). *Γράμματα. Λέξεις. Ιστορίες, Γλώσσα Α' Δημοτικού*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Μπράττισης, Θ. (2014). Εμπειρίες από σεμινάρια ψηφιακής αφήγησης σε εκπαιδευτικούς. Η περίπτωση της Ελλάδας. *9ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Τεχνολογίες Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση»*, 3-5 Οκτωβρίου 2014, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.
- Μπράττισης, Θ. (2015). Ψηφιακή Αφήγηση, Δημοουργική Γραφή και Γραμματισμός του 21ου Αιώνα. *Δελτίο Εκπαιδευτικού Προβληματισμού και Επικοινωνίας*, 55. Σχολή Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, 15-19.
- Μπράττισης, Θ., Καπανιάρης, Α. (2024). *Ψηφιακή Αφήγηση και Εκπαίδευση - Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές προτάσεις*. Ανοικτά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα - ΚΑΛΛΙΠΟΣ+
- Ξανθή, Σ. (2017). Ποιοτική ανάλυση λαθών μαθητών Δ' - Στ' δημοτικού σε ορθογραφικά λάθη υπαγόρευσης και ελεύθερης γραφής. *Έρευνα στην εκπαίδευση*, 6(1), 1-17.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (Π.Ι.). (2011). *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Τζανάκη, Α., Μήτση, Α. (2021). *Οδηγός Εκπαιδευτικού Θεματικού Πεδίου 3 -Γραμματική περιγραφή*. Αθήνα: Επιμορφωτικό υλικό Ι.Ε.Π., κωδικός ΟΠΣ (ΜΙΣ 5035542).
- Φιλιππίδη-Warburton, E. (1992). *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Χατζησαββίδης, Σ., Χατζησαββίδου, Α. (2011). *Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας Α', Β', Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.